

AGRONOMSKI GLASNIK 1/2009.
ISSN 0002-1954

*Stručni članak
Professional paper*

AGRARIZACIJA ZAGREBAČKOGA GRADECA U XV. I XVI. STOLJEĆU

AGRARIZATION OF ZAGREB'S GRADEC IN THE XV AND XVI CENTURIES

S. Ljubljanović

UVODNA NAPOMENA

Srednjovjekovna povijest slobodnoga kraljevskoga grada Zagreba dobro je istražena i objašnjena, s napomenom da je temeljitije i bolje istražena njegova politička, a manje gospodarska povijest. Posebno se to odnosi na poljoprivredu i unutar nje na vinogradarstvo (moja knjiga Zagrebačko vinogradarstvo od XII. do kraja XVI. stoljeća još uvijek čeka izdavača) i ratarstvo, koji su bili bitni izvori egzistencije svakog slavonskog srednjovjekovnoga grada. Zadatak ove radnje je da istraži uzroke i domašaj agrarizacije Zagreba (izostavljajući njegov biskupsko-kaptolski dio) u XV. i XVI. st., pojavu i značenje zvanja ratar, društvenu afirmaciju ratara i njihovo sudjelovanje u gradskoj vlasti.

OPĆE PRILIKE

Podijelivši Gradecu 1242. g. čast slobodnoga kraljevskoga grada kralj Bela IV. nadario ga je, uz razne povlastice, i povećim zemljišnim posjedom. Tijekom vremena grad je taj posjed još i uvećao i vrhunac svog razvitka doživio u XIV. st. za vladavine Anžuvina, kada je imao ne manje od 3000 stanovnika.¹ Od tada počinje njegovo nazadovanje. U procesu refeudalizacije susjedi su mu oteli većinu njegovih vanjskih posjeda, središte zagrebačke trgovine seli s Gradeca na Kaptol, obrtnički cehovi vode sebičnu i uskogrudnu politiku, a uzrocima nazadovanja pridružuje se stalna i rastuća turska opasnost.

U takvim uvjetima Gradec ne samo da prestaje biti privlačan za nove doseljenike, već ga napušta i njegovo stanovništvo. Ovaj proces popraćen je i strukturnim promjenama u stanovništvu Gradeca i njegovoj upravi. U gradu je

¹ S. Krivošić, Zagreb i njegovo stanovništvo od najstarijih vremena do sredine XIX. stoljeća, str. 55.

sve manje novčara i veletrgovaca (*mercatori*), a u odnosu na njih sve više obrtnika i sitnih trgovaca (*institori*, *kramari*). Ukazujući na ovu pojavu N. Klaić je ustanovila da je u razdoblju od 1355. do 1521. g. među njima najviše postolara, kojih se u izvorima poimence spominje 285. Po množini za njima slijedi 221 mesar, pa 199 krojača, 153 kovača i bravara, 152 literata, 109 zlatara, 81 kožar, 70 mlinara, 52 zidara i graditelja, dok je ostalih struka bilo manje.² Nedostatak je ovog istraživanja, međutim, što je propustila da uoči pojavu i raširenost ratara kao novog zanimanja. Prema našem istraživanju u navedenom razdoblju poimence ih se spominje 220, po čemu s mesarima dijele drugo mjesto.

Do značajnih promjena dolazi i u jezično-etničkoj strukturi stanovništva, po kojoj se dugi niz godina, možda čak od 1242. g., birala i gradska uprava. Što prestankom doseljavanja, što asimilacijom, znatno su oslabile talijansko-francuska (latinska) i njemačka (germanska) skupina. To se odrazilo i u njihovom sudjelovanju u gradskoj vlasti, pa je konačan udarac prevlasti trgovačko-novčarske oligarhije stranog podrijetla zadan 1437. g.³

Ovi procesi, koji se svi dovršavaju u XV. st., uzrokovani su dubinskim promjenama u načinu privređivanja gradečkog stanovništva. Ono sve više izvor egzistencije traži u malom obrtu i bavljenju poljoprivrednom proizvodnjom vlastitim radom na vlastitom posjedu.

U vezi s posljednjim javlja se i zanimanje ratar. Time nije rečeno da poljoprivredna proizvodnja Gradeca nije bila razvijena i ranije. Što više, ona je u XIV. st., pogotovo u vinogradarstvu, bila i razvijenija.

Bitna je razlika, međutim, da su tada poljoprivredne površine bile u vlasništvu građana drugih zanimanja, koji su ih davali u najam ili ih obrađivali uz pomoć najamne radne snage.

² N. Klaić, *Povijest Zagreba I*, str. 287.

³ Tako trgovačka aristokracija, koja je uz kratke prekide gotovo pedeset godina vladala u varoši, nije više na vlasti! (...) Prema svemu, dakle, što je ostalo zabilježeno u aktima 1437. g. dolazi do beskrvne reforme uprave: mjesto trgovačke aristokracije stranog podrijetla - koja je stekla indigenat na Gradecu - nova vladavina "slavenskih" i "ugarskih" obrtnika i malih trgovaca, koji su bez sumnje zahtijevali da se broj vijećnika poveća. (N. Klaić, n. dj., str. 228)

Tu je pojavu dobro uočio S. Krivošić, zapazivši da je u poreznom popisu Gradeca iz 1368. g. 101 osoba zabilježena kao *lignonist*, koji izraz prevodi kao težak, nadničar, kopač (vinograda), poljoprivredni radnik. On konstatira da se taj termin javlja samo u ovom popisu i, što je još važnije, da nijedan *lignonist* nije bio posjednik i da su svi bili stanovnici Gradeca (*inkvilini*),⁴ a ne njegovi građani (*cives*).

TERMINOLOŠKE TEŠKOĆE

One se javljaju zato što se u izvorima u razmatranom razdoblju u odnosu na one koji se bave poljoprivrednom proizvodnjom kao oznaka njihova zanimanja rabe tri termina: *cultor* (obrađivač, težak; ratar), *agricultor* (obrađivač zemlje) i *agricola* (težak, ratar). Sva tri termina u klasičnom latinskom u osnovi znače isto, ali kako u srednjovjekovnoj latinštini riječi iz klasičnog latinskog nerijetko dobivaju nova značenja, nužno je ustanoviti postoji li, bilo u posjedovnom, bilo u pravnom smislu kakva razlika. Zbrku uvećava i okolnost što njihova uporaba može biti i pitanje sklonosti aktualnoga gradskog notara ovom ili onom izrazu.⁵

Značenjem ovih izraza prvi se pozabavio Stjepan Krivošić. On naslućuje da oni znače isto i drži da u XV. i XVI. st. izrazu *lignonist* odgovara naziv *agricola*, *agricultor*, *cultor*. Da bismo to stanovište potvrdili ili odbacili, nužno je da razmotrimo kada se koji izraz javlja i kakav mu je sadržaj, odnosno imaju li oni identično značenje ili među njima postoji sadržajna razlika.

Prvi se od navedenih termina javlja *cultor*. Njime je u gradečkoj knjizi sudskih poziva i presuda označen neki Benedikt. Bilo je to 1415. g.⁶

⁴ S. Krivošić, n. dj., str. 57.

⁵ Primjerice, u razdoblju od 1427. do 1440. g., dok je gradski notar bio Matija, nijednom se ne rabi izraz *agricola*, nego u prvom razdoblju samo *agricultor*, a u drugom *cultor*. Termin *agricola* opet se javlja 1444. g.

⁶ I. Tkalčić, Povjestni spomenici slob. kralj. grada Zagreba, VI, str. 21. (u daljnjem tekstu MCZ)

No, kako kasniji izvori za Benedikta iz Vugrovca kažu da je *agricola*,⁷ valjalo bi zaključiti da oba izraza znače isto. To tim više što je 1498. g. isti izraz upotrebljen za nekog Martina (*Martinus cultor*), koji je tada bio gradski vijećnik (*consiliarius*).⁸ Zadnji put je taj izraz upotrijebljen 1518. g.⁹

Izraz *agricultor* prvi put je upotrijebljen 1437. g. za Antuna, sina Kuzme (*Anthonius agricultor filius Cosme*).¹⁰ Kako se, pak, za njega 1441. kaže da je *agricola*,¹¹ slijedi da izrazi *agricultor* i *agricola* imanju isto značenje. Posljednji put je izraz *agricultor* upotrebljen 1470. g. za Klementa iz Vrapča.¹²

Što se, pak, tiče izraza *agricola*, njime je prvi put označen neki Fabijan (*Fabianus agricola*) i to 1439. g.¹³ Treba reći da se početkom XVI. st. gubi i izraz *cultor*, pa je dalje u isključivoj uporabi termin *agricola*. Ovome valja dodati da se 1523. g. *agricola* na narodni jezik prevodi kao težak (*tesak*),¹⁴ iz čega je već 1508. g. izvedeno kasnije često prezime Težak (*Tesak*, *Thesak*, *Thesaak*, *Thezak*). Prvi je s tim prezimenom zabilježen Fabijan Težak, za koga se kaže da je po zanimanju *agricola*.¹⁵

Ne navodeći brojne primjere dvojnog, pa i trojnog označavanja (npr. neki Nikola¹⁶ te Klement iz Vrapča¹⁷ prvo se spominju kao *cultori*, pa kao *agricole*, a onda i kao *agricultori*) nedvojbeno se mora zaključiti da sva tri izraza znače isto i da ih treba prevoditi kao ratar odnosno težak.

Tračak sumnje da bi okolnost što se mnogi ratari prvo nazivaju *cultorima*, pa tek onda *agricolama* ili *agricultorima*, mogla značiti da bi u imovinskom smislu između *cultora* i *agricola* i *agricultora* mogla postojati neka razlika, tj. da su *cultori* siromašniji zemljišnim posjedom od *agricola* odnosno *agricultora*,

⁷ MCZ VI, str. 352, 388.

⁸ MCZ VIII, str. 121.

⁹ MCZ XIV str. 21.

¹⁰ MCZ VI, str. 270.

¹¹ MCZ VI, str. 344.

¹² MCZ X, str. 281.

¹³ MCZ VI, str. 323.

¹⁴ MCZ VIII, str. 222.

¹⁵ MCZ VIII, str. 174.

¹⁶ MCZ IX, str. 135; VI, str. 260.

¹⁷ MCZ IX, str. 279; X, str. 45; VI, str. 448.

protivi se činjenica da su neki ratari prvo imenovani kao *agricole*, onda kao *cultori*, pa opet kao *agricole*.

Tako je ratar Andrija prvo imenovan kao *agricola*, a onda kao *cultor*,¹⁸ a neki Grgur nakon *agricole* i *cultora* opet postaje *agricola*,¹⁹ baš kao i Martin iz Petrovca.²⁰

Na kraju treba reći da je značenje termina *agricola* uzgred dotakao i Lujo Margetić. Na osnovu podatka da je Blaž, sluga suca Martina, osuđen što je ranio agricolu Juršu,²¹ Margetić prevodi riječ *agricola* kao poljoprivrednik, ali na osnovu toga sasvim pogrešno zaključuje da je Jurša "očito bio kmet".²² Da je to doista bio izvor ga ne bi nazvao agricolom, već kolonom (*colonus*), što je tada uobičajeni latinski naziv za kmeta. No, Margetićevo mišljenje još bolje kompromitira činjenica da je Jurča već prije toga (1466. g.) posjedovao zapušteni vinograd, kojeg je kupio od "prekosavskog" Petra (*Petrus de ultra Zawam*),²³ pa je upravo zbog privređivanja na vlastitoj zemlji na gradskom području i imenovan kao *agricola*.

DRUŠTVENI SLOJEVI IZ KOJIH SE REGRUTIRAJU RATARI

Jedini koji se do sada pozabavio pitanjem kako je nastalo zanimanje ratar je S. Krivošić. Uočavajući, s jedne strane, da u XV. st. više nema naprijed spomenutih ligonista, a s druge, da u XIV. st. nitko nije nazvan *cultorom*, *agricultorom* ili *agricolom*, on je zaključio da se ligonisti u XV. st. postali posjednici i da u XV. i XVI. st. izrazu *ligonist* odgovara naziv *agricola*. *agricultor* i *cultor*.²⁴

¹⁸ MCZ IX, str. 344-345; X, str. 41, 45.

¹⁹ MCZ VIII, str. 57, 117.

²⁰ MCZ VIII, str. 102, 117, 121, 123, 144, 166.

²¹ MCZ VII, str. 257.

²² L. Margetić, Zagreb i Slavonija, izbor studija, str. 317.

²³ MCZ VII, str. 308.

²⁴ S. Krivošić, n. dj., str. 57.

Koliko god bilo moguće da se neki poljoprivredni najamni radnik (*ligonist*) premetnuo u vlasnika zemlje (*agricolu*, *agricultora* ili *cultora*) nema načina da se Krivošićeva teza dokaže.

Stoga će biti bliže istini da s pojavom ratara, koji svoju zemlju obrađuju vlastitim radom, nestaje zvanje najamnog poljoprivrednog radnika ili je pak njihov broj u XV. i XVI. st. tako beznačajan da ih izvori uopće ni ne spominju.

Nasuprot tomu, raspoloživi izvori uvelike nam omogućuju da ustanovimo iz kojih društvenih dolaze ljudi s novim zanimanjem ratara. S jedne strane oni nastaju od svih slojeva gradskog stanovništva, a s druge, doseljavanjem sa strane.

Za pretpostaviti je da su mnogi od onih ratara, koje izvori bilježe samo imenom (i prezimenom) rođeni u Gradecu i da su se, u uvjetima kada Gradec obiluje malim obrtnicima, iz nužde odlučili da žive od poljoprivrede. Na to se nisu odlučivali samo siromašni stanovnici i građani Gradeca, već iz nužde i oni imućniji. Primjer za to je *cultor* Blaž, kojemu je stariji brat Antun župnik crkve sv. Marka i koji mu 1435. g. poklanja pol kuće u Gradecu.²⁵ Još drastičnije je da je zbog siromašenja čak i jedan sin gradskog suca morao otići u ratare. Bio je to Pavao, sin pokojnog gradskog suca Petra Hungara, koji je 1463. g., zajedno s mlađim bratom Valentinom, prodao neku očevu njivu pretvorenu u livadu.²⁶

U takvim okolnostima i neke imućnije žene udavale su se za ratare. G. 1437. spominje se da je Uršula, kći pokojnog poreznika Stjepana, zakonita žena *cultora* Fabijana²⁷ te da se Jelena, udovica jurata Pavla, sina bivšeg gradskog suca Gyuana, sina Benedikta, udala za *cultora* Martina, sina Johannesu.²⁸

Naprotiv, bavljenje poljoprivredom mnogima je pomoglo da unaprijede svoj društveni položaj. Odnosilo se to, doduše rijetko, i na zavisno stanovništvo.

Takvu priliku iskoristio je *cultor* Fabijan, koji je 1435. g. bio kmet suvremenoga gradskog suca Nikole, sina Fabijana, da bi se, stekavši prije 1444. g. kuću u gradu, oslobodio položaja kmeta i postao građaninom.²⁹

²⁵ MCZ IX, str. 277. Antun je 1438. bio župnik crkve sv. Emerika (MCZ VI, str. 300).

²⁶ MCZ X, str. 238.

²⁷ MCZ VI, str. 268.

²⁸ MCZ VI, str. 275.

²⁹ MCZ VI, str. 224; X, str. 42.

Mnogi su ljudi postajali ratari doselivši u Gradec iz njegove bliže ili dalje okolice. Po tri takva došla iz Dedića, Petrovca, Rakonoga, Stubice i Vrapča, po dva iz Kraljevca, Šamšinovca, iz prekosavskih sela (ultra Zawam), Vugrovca i Završja, po jedan iz Blata, Bukovca, Černomerca, Čičerja, Črnkovca, Čutkovca, Deževca, Đurakovca, Glavnice, Grabovca, Gračana, Granešine, Gregurevca, Izdenca, Lesnice, Marenca, Markuševca, Međurečja, Mraclina, Novaka, Obreža, Palične, Podgorja, Prekrižja, Rače, Remetinca, Stenjevca, Topole, Vaške, Vel. Jalševca i Završja. Ukupno je takvih bilo 65.

Manje je doseljenika-ratara dolazilo iz šire zagrebačke okolice: iz Moslavine došla su ih dvojica, a po jedan je doselio iz Božjakovine, Dubovca, Gorice, Klanjca, Krapine, Loke (Luke?), Moravča, Samobora, Varaždina i Vrbovca, pa je, dakle doseljenika iz dalje okolice bilo 12.

Na osnovu ovih podataka može se zaključiti da su ti doseljenici po jeziku i narodnosti u golemoj većini bili Slavonci.

Navedena, a ni druga doseljavanja, ipak nisu bila dovoljna da zaustave daljnji pad broja gradečkih žitelja. Uzroci koji dovode do toga traju cijelo XV. i XVI. st., pa Krivošić cijeni da u XVI. st. Gradec nije imao manje od 1500, ali ni više od 2000 stanovnika, što je najniže što je pao u svojoj povijesti.³⁰ Gradska općina je poduzimala sve što je bilo u njezinoj moći da preokrene stanje: Tako je, davši mu 1466. g. na korištenje svoj mlin i vinograda, privukla agricolu Emerika Woboceka, inače građanina kaptolske Nove Vesi.³¹ Najviše što je mogla učiniti bilo je da nove doseljenike privuče poklanjajući im kućno mjesto.

Koliko nam izvori kazuju tu je pogodnost od ratara iskoristio jedino agricola Ivan, kojem je kao novom građaninu 1514. g. poklonjeno opustjelo kućno mjesto u gradu s obvezom da na njemu sagradi kuću.³²

³⁰ S. Krivošić, n. dj., str. 70. Iseljavanje iz Gradeca počelo je već u XIV. st., a uzroke toj pojavi Krivošić vidi u krvavim sukobima građana Gradeca i Zagreba, u dinastičkim borbama, u kojima su se gradečki i zagrebački stanovnici našli na suprotnim stranama, u epidemijama kuge i haranjima požara, u sve većoj turskoj opasnosti, koja se odrazila na više načina, u ograničenju i potpunom ukidanju gradskih sloboda za vrijeme vladavine Celjskih, u cehovskoj ograničenosti te u prijelazu trgovine na Kaptol (isto, str. 67).

³¹ MCZ X, str. 266.

³² MCZ XI, str. 100.

Što se tiče novih doseljenika-ratara nitko od njih se nije odazvao ni kada je 1557. g. gradska općina javnim proglasom pozvala sve zainteresirane da se nasele u varoši, gdje će besplatno dobiti građevinsko zemljište (*fundus civilis*).³³ Da ni od te mjere nije bilo veće koristi svjedoči naricanje gradske općine 1591. g. kralju Rudolfu da u gradu ima više od 125 napuštenih kućnih mjesta (*fundusa*).³⁴

Rijetki podaci kazuju da su neki ratari imali dvojna zanimanja. Uz naprijed spomenutog Fabijana, koji je bio kmet i sluga gradskog suca, kmet Stjepana Pastora bio je 1591. g. i Joannes Težak.³⁵ Neki su pak, možda samo u prvo vrijeme, morali biti i tuđi sluge. Bili su to agricola Klement (iz Stubice), koji je 1446. g. od Jelene, udovice Dioniza Moslavca, kupio kuću. Za njega se 1455. g. navodi da je bio sluga pokojne Jelene, udovice Tome Konjića.³⁶ sličan je bio životni put i agricole Grgura, za kojeg se 1466. g. napominje da je nekoć bio sluga Antuna Česnikovića.³⁷

Bilo je i zanatlija i sitnih gradskih službenika, koji nisu mogli živjeti od svojih zanimanja, pa su privređivali baveći se i poljoprivredom. U prvom slučaju bio je to u jednom razdoblju Valentin, za koga se 1439. g. kaže da je bio cultor, a uz to i učvršćivač bačava (*firmator vasorum*).³⁸ U drugom slučaju su to zvonar Grgur i gradski teklić Joannes Jagodić. Prvi se u svojstvu ratara spominje 1556., a drugi 1605. g.³⁹

MATERIJALNA OSNOVA GRADEČKIH RATARA

Temelj privređivanja gradečkih ratara bio je dakako zemljišni posjed. Okolica Gradeca bila je u svakom pogledu pogodna za poljoprivrednu proizvodnju, jer koliko je Zagrebačko polje bilo podesno za ratarstvo, toliko su južni obronci Medvednice pogodovali vinogradarstvu. Ovome treba dodati i gorske i nizinske šume i šumarke, koje su davali ne samo drvo za građu i ogrjev, već i neizostavno kolje za vinograde.

³³ MCZ XII, str. 371.

³⁴ MCZ XVI, str. 12.

³⁵ MCZ XIV, str. 427.

³⁶ MCZ X, str. 67, 165.

³⁷ MCZ X, str. 255.

³⁸ MCZ IX, str. 336.

³⁹ MCZ XIII, str. 346; XIV, str. 284.

Od cjelokupne poljoprivredne proizvodnje kao radno intenzivna agrikultura najrentabilnije je bilo vinogradarstvo, odnosno proizvodnja vina. Njoj je na ruku išla i okolnost što ga Gradec, u ondašnjim uvjetima i sam veliki proizvođač vina, ipak nije dovoljno proizvodio ni za potrebe svoga žiteljstva. Stoga ne iznenađuje da je za gradečke ratare najprivlačnije bilo bavljenje vinogradarstvom i da su vinogradi u strukturi njihovog zemljišnog posjeda daleko na prvom mjestu. Sudeći po tome da je neki Barnaba 1445. g. spomenut isključivo kao obrađivač vinograda (*cultor circa vineam*),⁴⁰ neki su ratari vjerojatno živjeli samo od vinogradarstva.

Po onom što se može iščitati iz često šturih zapisa, od 240 gradečkih ratara, koliko ih se spominje u XV. i XVI. st., najmanje njih 120 obrađivalo je vinograde. U onim slučajevima, u kojima su ratari nastajali od stanovnika Gradeca ili od stanovnika s njegovog područja riječ je o naslijeđenim vinogradima, katkada i o takvim koji su generacijama bili u posjedu obitelji.⁴¹ Došljaci su pak morali kupovati vinograde, a ako to nisu mogli, uzimali su ih u najam. Gradečki ratari obrađivali su 20 takvih unajmljenih vinograda.⁴²

Najčešće su gradečki ratari obrađivali jedan, a rjeđe dva ili više vinograda. Najviše ih je, čak šest, obrađivao Demetrije iz Kraljevca. Dva na Ižecu i dva kod potoka Topličica kupio je 1449. g. od trgovca Barnabe, plativši mu za njih i jednu oranicu 24 zlatna florena. Uz to je posjedovao i jedan vinograd izvan Novih vrata, a do njega je imao i jedan vinograd u najmu.⁴³

Jednako tako bogat, a možda i bogatiji, bio je ratar Barnaba Berlek. On je 1549. g. za 36 zlatnih florena od Ambroza, župnika crkve sv. Križa u Hutini, kupio vinograde Zudrovščak, Sad, Otkopar i Kamena strana, sjenik, štagalj, vrt i šume. Nekoliko godina kasnije kupio je od postolara Fabijana dio jednog vinograda, pa je tako broj svojih vinograda povećao na pet.⁴⁴

⁴⁰ MCZ VI, str. 428.

⁴¹ Takav je bio vinograd agricole Matije Iličaka, sina Šimuna Iličaka, kojem grad 1557. g. izdaje novu ispravu za njegov djedovski (avitički) vinograd u gradskom vinogorju. (MCZ XII, str. 364)

⁴² Odnosi se na tzv. kondicionalne vinograde, koji su većinom bili vlasništvo grada, a u manjoj mjeri gradskih institucija i bratovština. Njihovi su ih vlasnici davali u nasljedni najam, najčešće pod uvjetom da im najmitelj daje u moštu ili vinu šestinu njihova uroda.

⁴³ Uz to je Demetrije posjedovao i neku zemlju u Zagrebačkom polju, koju je s mesarom Stjepanom iz Klokočevca zamijenio za njegovih 5,5 jutara oranice i malu livadu istočno od potoka Černomerec. (MCZ X, str. 103, 107, 159)

⁴⁴ MCZ X, str. 193, 204.

Na osnovu sačuvanih podataka teško je govoriti o stvarnoj vrijednosti vinograda, ponajviše zato što se vrlo rijetko iskazuje njihova površina. Na njihovu cijenu svakako su utjecali i njihova dotrajalost, osunčanost, udaljenost od grada i teškoće obrade zbog nagiba terena. Zato nam ne govori mnogo što su se slobodni vinogradi, u slučajevima ratara, prodavali odnosno kupovali jedan slobodni vinograd za 3 zlatna florena i 5 pensa bečkih denara,⁴⁵ za 5, 6, 6 i pol, 7, 8, 9, 11, 12 i 18 zlatnih florena. Pravo malo bogatstvo vrijedili su vinogradi ratara Demetrija Francekovića i Petra Ivšića. Prvi je 1466. g. Agati, udovici mesara Johannesu BaniĖina za klijet i vinograd BaniĖevšćak platio 30 i pol,⁴⁶ a drugi 1451. g. sukнару Marku 31 zlatni floren.⁴⁷

Vinogradi su se prodavali i u dijelovima. Tako su pol vrta i vinograda prodani za 7, jedan dio vinograda također za 7, a dva dijela za 10 zlatnih florena.

Bitno se nisu razlikovale ni cijene kondicionalnih vinograda. Dio takvog vinograda prodan je za tri, a cijeli vinogradi postizali su cijenu od 4, 7 i 9 zlatnih florena.

Dobro održavani kondicionalni vinogradi postizali su i višu cijenu, tako je Sebastijan Ljubak 1449. g. prodao dva svoja kondicionalna vinograda, jedan agricolu Demetriju iz Gorice za 15, a drugi agricolu Andriji iz Izdenca za 15,5 zlatnih florena.⁴⁸

Gradečki ratari bili su mnogo manje zainteresirani za druge oblike poljoprivredne proizvodnje. Spominje se da je samo njih 19 posjedovalo oranice, vrtove njih 11, a livade samo trojica. I tu su, vjerojatno zavisno od položaja, cijene bile različite, pa je oranica od dva jutra (diete) prodana za 3, ali i za 5 zlatnih florena, od dva i pol jutra za 31 pensu bečkih denara te za 5 zlatnih florena, od četiri jutra za 11, a od 13 jutara za 7 i za 9 zlatnih florena. Jednako je

⁴⁵ Jedan zlatni floren sadržavao je u to vrijeme u Slavoniji 160 denara, odnosno četiri pense.

⁴⁶ MCZ X, str. 254.

⁴⁷ MCZ X, str. 126.

⁴⁸ MCZ X, str. 109-110.

i bilo i s vrtovima, za koje je zabilježeno da je jedan prodan za 8 pensa bečkih denara, dok je polovica drugog vrta postigla cijenu od 7 zlatnih florena. Što se tiče cijena livada poznato je samo da je jedna stajala 6, dok je neka oranica pretvorena u livadu vrijedila samo 3 zlatna florena.

Šume je posjedovalo devet ratara. Jedna od njih prodana je za 2 zlatna florena i 20 bečkih denara, dok je jedan kupac za dvije šume platio 14 zlatnih florena.

Podatak da je ratar Martin, zvan Kolaričkin, posjedovao na Vrhovcu kupinište (*rubetum*)⁴⁹ svjedoči da je i tlo zaraslo u kupinu imalo u proizvodnom smislu neku vrijednost. Vjerojatno je to kupinište nastalo na mjestu zapuštenog vinograda, pa je s onom oranicom što se premetnula u livadu, i jedan od dokaza o nazadovanju poljoprivredne proizvodnje Gradeca u XV. i XVI. st. Nazadovanje se vidi i po tome što je u XV. st. u Gradecu živjelo 188 ratara, da bi njihov broj u XVI. st. pao na svega 50.

Neki dojam o vrijednosti poljoprivrednog zemljišta u to vrijeme daje nam usporedba s cijenama kuća. Bilo je, vjerojatno ruševnih kuća, koje su stajale 3,5, pa čak i jedan zlatni floren. Jedna drvena kuća prodana je za 9 zlatnih florena, dok je jedna s podrumom postigla cijenu od 12 zlatnih florena i 4 pense bečkih denara, zidane kuće prodavane su po cijeni od 5 do 15 zlatnih florena, dok je jedna zidanica s gornjom drvenom etažom kupljena za 12 zlatnih florena.

Ove se cijene odnose na kuće unutar gradskih zidina, dok su one u podgrađu bile jeftinije.⁵⁰

DRUŠTVENI STATUS RATARA

Po položaju u gradu njegovi žitelji su se dijelili na građane (*cives*) i stanovnike (*inkvilini, inhabitatori*). Razlika između njih je bila u tome što su građani uživali sva građanska prava (npr. u prvo i drugostupanjskom postupku

⁴⁹ MCZ III, str. 227.

⁵⁰ Podaci se odnose samo na kuće u vlasništvu ratara.

⁵¹ MCZ VI, str. 204. U to se vrijeme gradski magistrat još bira na osnovu jezično-etničke pripadnosti (*lingwa latina, italica, lingwa hungarica, lingwa theutonica i lingwa slavonica, slavonialis, Sclavorum*). Magistrat se bira na godinu, s tim da svaka skupina naizmjenice daje gradskog suca svake četiri godine.

⁵² MCZ VI, str. 248

mogao im je suditi samo gradski sud), od kojih su u najvažnija spadala da su mogli birati i biti birani u gradsku upravu. Stoga je gotovo svaki stanovnik Gradeca nastojao da postane građanin, a uvjeti za stjecanje civiteta bili su punoljetnost, posjedovanje kuće na gradskom području, pripadnost rimokatoličkoj vjeri i neporočnost.

Na osnovu ovih uvjeta i izvora može se ustanoviti da je u XV. i XVI. st. većina gradečkih ratara, tj. njih 152, uživalo građanska prava. Za njih 27 izvori izričito navode da su građani, 13 ih je doseljenjem kupilo kuće i time su postali novi građani, 63 su posjedovali kuće, pa su otuda imali status građanina, a za 42 se zna da su bili građani, jer su bili izabrani članovi gradskog magistrata. Od stanovnika svega njih sedam uspjelo je s vremenom steći civitet, dok se za 11 zna da to nisu uspjeli.

Utjecaj ratara na upravljanje Gradecom bio je obrnuto proporcionalan s njihovim brojem i ekonomskom snagom. Tridesetih godina XV. st. oni polako ulaze u gradski magistrat, kojeg u to vrijeme čine svake godine nanovo birani gradski sudac, osam prisežnika (*jurati*) i 20 vijećnika (*consilarii*). Led je probio *cultor* Demetrije, koji je 1434. g. izabran za vijećnika na listi slavonskog jezika (*lingwa slavonica*).⁵³ Stepenicu više Demetrije je dosegao 1436. g., kada je na istoj listi izabran za prisežnika.⁵⁴ Time je on ujedno bio i prvi ratar koji je izabran za prisežnika.

Idući vijećnik iz redova ratara izabran je 1443. g., da bi ih 1445. g. za vijećnike izabrano čak pet,⁵⁵ koju brojku ratari više nikada neće doseći. (Vrjedniji izbor, ali izvan razmatranog razdoblja, postigli su ratari 1605. g., kada su iz njihovih redova u gradski magistrat izabrani jedan prisežnik i četiri vijećnika.)⁵⁴ Za razdoblje od 1446. do 1465. g. nema pouzdanih podataka da je koji ratar biran u gradsko zastupstvo.⁵⁵ Od tada do kraja XVI. st. ratari u

⁵³ Bili su to agricultori Marko, Grgur, Nikola, Johannes i Leonard. MCZ VI, str. 414-415.

⁵⁴ MCZ XIV, str. 283-284.

⁵⁵ U tom razdoblju u popisima izabranih ne navode se zanimanja vijećnika. Međutim, s obzirom da se gotovo svake godine među vijećnicima javljaju imena tadašnjih ratara (Andrija, Antun, Bartol, Benedikt, Blaž, Berlek, Demetrij, Emerik, Klement, Fabijan, više Georgija, više Grgura, Martin, Matija, Nikola, Pavao, Petar, Tomo i Valentin), sigurno je da su neki od njih bili i vijećnici, a neki vjerojatno i prisežnici.

izborima za gradski magistrat postižu promjenjive uspjehe, jer u unutargradskim odnosima ipak nisu toliko snažni da bi izborili svakogodišnje sudjelovanje u komunalnoj upravi. U pojednostavljenom prikazu to izgleda ovako: Najuspješnijima su se pokazali 1507. g., kada su u gradskoj upravi bili zastupljeni s jednim prisežnikom i tri vijećnika i 1558. g., kada su ih četvorica izabrana za vijećnike. S tri vijećnika bili su zastupljeni 1497., 1503., 1518., 1522. i 1530. g., s jednim prisežnikom i jednim vijećnikom 1562., s dva vijećnika 1498., 1501., 1531., 1538., 1542. i 1554. g., dok su tijekom 34 godine u magistratu imali jednog vijećnika. Daleko veći utjecaj od vijećnika imali su u upravljanju gradskim poslovima prisežnici. Iza Demetrija prvi ratar koji je bio prisežnika je Johannes iz Vrbovca.⁵⁶ Iza njega je slijedio Antun Termšić, koji je bio prisežnik 1466., 1467., 1470., 1472. i 1474. g. Ratar Andrija izabran je za prisežnika 1480, a Barnaba Berlek 1507. i 1510. g. Svakako je najistaknutiji gradečki ratar bio Antun Termšić, ne samo zato što je pet puta (1460., 1461., 1463., 1464. i 1465. g.) biran za vijećnika i pet puta za prisežnika, već i zbog toga što je 1470. g. bio i dekan prisežnika. To je pak značilo da je bio zamjenik gradskog suca, odnosno druga ličnost u gradskoj upravnoj hijerarhiji.

U gradskoj politici istakli su se i neki ratari, koji su karijeru počeli kao vijećnici, a završili kao prisežnici. Benedikt Papić, koji je kao političar obilježio kraj XVI. i početak XVII. st. za vijećnika je biran 1599., 1600. i 1601., a za prisežnika 1602. i 1605. g. Dva puta (1507. i 1510. g.) prisežnik je bio i ratar Berlek. Lijepu karijeru ostvarili su i ratari Grgur (bio vijećnik 1492., 1493., 1494., 1497. i 1501., a prisežnik 1503. g.), Martin iz Petrovca (vijećnik 1495., 1497., 1498., 1499., 1504. i 1507. g.) i Luka (vijećnik 1497., 1503., 1504., 1505. i 1506. g.). Još su se istakli Valentin (vijećnik 1518., 1522., 1523. i 1525. g.), Gregor Težak (vijećnik 1529., 1530., 1531. i 1542. g.), Lovrek Težak (vijećnik 1558., 1561., 1562., 1563. i 1569. g.), Georgij Težak (vijećnik 1551., 1554. i 1558. g.) i Gregor Težak (vijećnik 1552., 1553. i 1554. g.)

⁵⁶ Spominje se da je bio prisežnik tek 1462. g., kada je već mrtav. Mogao je biti prisežnik 1437., 1439. i (ili) 1441. g., kada je, bez naznake zanimanja, prisežnik bio neki Johannes (MCZ VI, str. 267, 304, 342). Iza toga jedini prisežnik imenom Johannes bio je jedino krojač Johannes i to 1448. i 1452. g. (MCZ VII, str. 32, 49). Inače se u razdoblju između 1412. i 1462. g. ne spominje nikakav agricola Johannes, a između 1412. i 1462. g. ni Johannes iz Vrbovca.

Sudjelovanje ratara u gradskoj upravi trajalo do 1608. g., tj. do donošenja gradskog statuta, kojim je na vlast došla gradska oligarhija, u kojoj za ratare nije bilo mjesta.

RATARSKA BRATOVŠTINA

Po srednjovjekovnom običaju i gradečki su ratari, kao i druge struke, imali svoju bratovštinu. Neke su bratovštine prerasle u cehove, što se s bratovštinom ratara nije dogodilo. Svoje potrebe bratovštine su podmirivale iznajmljivanjem nekretnina, uglavnom poljoprivrednih površina, koje su stekli na razne načine, obično poklonima. Upravo u vezi s takvim posjedima prvi put se spominje i bratovština ratara (*confraternitas agricolarum*).⁵⁷ Od nekretnina ona je posjedovala vinograde. Prvi od njih spominje se 1476. g. kao međaš drugom vinogradu.⁵⁸ Njezini vinogradi se spominju i u oporuci gradskog suca Emerika Mikulića, napisanoj oko 1550. g. Ti su se vinogradi, najmanje dva, nalazili u gradskom vinogorju Petrovec, a sjeverno je od Mikulićevog vinograda zvanog Šmrk.⁵⁹

Kako se u opisima međa ni u jednom slučaju ne spominju uobičajeni potoci, nego samo putovi, moguće je da je i vinograd iz 1476. g. jedan od ovih na Petrovcu. Tko ih je koristio i koliko je plaćao za njihovo korištenje ne može se doznati.

Bratovština ratara imala je novca i više nego što joj je trebalo. O tome svjedoči podatak da su bivši gradski suci Tomo Mikulić i Johannes Bogdan 1560. g. pred gradskim sudom izjavili da su bratovštini ratara u potpunosti izmirili dug od 14 florena.⁶⁰

⁵⁷ E. Laszovski ju je (v. MCZ XIV, index, str. 455) pogrešno nazvao bratovštinom ratara blažene djevice Marije (*confraternitas B. M. V. agricolarum*). Do zabune je došlo zato što se u MCZ XIV. spominju samo dvije bratovštine, 1518. g. *calendinum nostrum beate Marie virginis* i 1560. g. *confraternitas agricolarum*, pa je držao da je riječ o istoj bratovštini. Inače, blaženu djevicu Mariju imale su u svom nazivu njemačke bratovštine i bratovština uzdara.

⁵⁸ MCZ IX, str. 26-27.

⁵⁹ MCZ XII, str. 207-208.

⁶⁰ MCZ XIV, str. 193-194. Jamačno se tu radilo o novcu što su ga Mikulić i Bogdan za svojih judikata pozajmili od bratovštine za potrebe grada, a kako je svaki sudac proračunski manjak morao podmiriti iz svojih sredstava, to su to sada i učinili.

Kasniji podaci o bratovštinama blažene djevice Marije nikako se ne mogu odnositi na bratovštinu ratara, pa je podatak o vraćanju duga ujedno i zadnji spomen bratovštine ratara u istraživanom razdoblju. No, nema sumnje da je bratovština ratara nastavila živjeti i u XVII. st.

ZAKLJUČAK

Krajem XIV. st. iz raznih razloga, koji traju i u idućim stoljećima, dolazi do siromašenja slobodnoga kraljevskoga grada Gradeca i drastičnog pada broja njegovih stanovnika. U takvim prilikama u XV. st. nastaje u Gradecu društveni sloj, sasvim netipičan za gradove. Bili su to ratari, ljudi koji su privređivali vlastitim radom na vlastitom, rjeđe unajmljenom poljoprivrednom zemljištu. Najčešće su se bavili vinogradarstvom. Osobito brojni su bili u XV. st., kada su s postolarima i mesarima bili dominantna zanimanja. U XVI. st. broj im je znatno pao. Oslanjajući se na brojnost i privrednu moć oni kao vijećnici i prisežnici participiraju i u upravljanju gradskom općinom, sve dok 1608. g. vlast u Gradecu nije prigrabila gradska oligarhija. Poput ostalih struka i ratari su bili organizirani u svoju bratovštinu, koja je nastavila živjeti i nakon što su gradečki ratari u XVII. st. izgubili svoju društvenu važnost.

VAŽNIJI IZVORI I LITERATURA

1. Buntak F. Povijest Zagreba, Zagreb 1996.
2. Kampuš I, Prilog pitanju o poreznom sistemu u Gradecu od XIV do XVI stoljeća. Radovi Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu 5, Zagreb 1963.
3. Klaić N., Povijest Zagreba I. Zagreb 1982.
4. Krivošić S., Zagreb i njegovo stanovništvo od najstarijih vremena do sredine XIX. stoljeća, Zagreb 1981.
5. Laszowski E, Povijesni spomenici slob. kralj. grada Zagreba XII-XVI. Zagreb 1929-1939.
6. Margetić L, Zagreb i Slavonija, izbor studija. Zagreb-Rijeka, 2000.
7. Tkalčić I, Povijesni spomenici slob. kralj. grada Zagreba I-XI. Zagreb 1889-1905.

Adresa autora – Author's address:
Srećko Ljubljanović

Primljeno – recieved:
30.03.2009.

Gornji Bukovac, 115 A
10000 ZAGREB